
ДО 85-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ

А. С. ЗЕЛЕНЬКА

**TO THE 85th ANNIVERSARY OF THE BIRTH
OF A. S. ZELEN'KO**

УДК 81'22.09(092)

DOI 10.31.65/2520-6966-2020-14f-98-32-40

Н. І. Клипа

кандидат філологічних наук, доцент кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

Лінгвістичний доробок професора А. С. Зеленька (до 85-річчя з дня народження)

У статті робиться спроба аналізу наукового доробку спадкоємця історичних традицій Ніжинської вищої школи, її випускника і викладача Зеленька Анатолія Степановича.

У розвідці подано коротку характеристику наукових досліджень доктора філологічних наук, професора, заслуженого працівника освіти України, академіка Академії наук вищої школи України, члена-кореспондента Міжнародної академії педагогічної освіти А. С. Зеленька, нинішнього професора кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Відзначено, що спектр зацікавлення вченого досить широкий і включає діалектологічні дослідження, представлені кандидатською та докторською дисертаціями; соціолінгвістичні, висвітлені в низці публікацій; дослідження з проблем теорії семасіології, підсумовані посібником "Загальне мовознавство". На окрему увагу заслуговують розвідки й монографія, присвячені спробі реабілітувати незаслужено знівельованого у період культу Й. Сталіна академіка АН СРСР М. Я. Марра. Коротко аналізується монографія професора "Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантика прагматики, парадигматики й синтагматики)", у якій розглядаються проблеми вивчення семантики під кутом зору парадигмальності у мовознавстві. Також аналізується синтагматика у розвитку мови як аналог вертикального перенесення генів у генетиці в аспекті ізоморфізму генного та мовного кодів. Звертається увага на лексичний і синергетичний детермінізм як методології дослідження мовних явищ.

Ключові слова: доробок, мовознавство, семасіологія, парадигматика, синергетика, когнітивізм, нове вчення, концептуальний аспект.

Науковець і педагог А. С. Зеленько започаткував свій творчий шлях студентом історико-філологічного факультету Ніжинського державного педагогічного інституту імені М. В. Гоголя. І підсумовує свої здобутки на посаді професора кафедри слов'янської філології, компаративістики і перекладу тепер уже Ніжинського державного університету після вимушеного переведення (у зв'язку з відомими всім подіями) з Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

У соціальному становленні особистості Анатолія Степановича як педагога та вченого ніколи не губився когнітивний компонент, якому фактично підпорядковувалися (у різні часи в різному співвідношенні) свідомісний та емотивний компоненти разом із фізіологічним і соціальним, тобто для нього рушійним чинником функціонування, починаючи зі школи і вишу, був процес пізнання. Можливо, непрямим регенерувалася нереалізована потенція батьків, які не змогли закінчити навіть робітфак через соціальні голодомор у 1933 році та особисті причини (у батька на той час не було уже матері, у матері згоріла батьківська хата). Загальна наукова характеристика вченого дана в "Книзі педагогічної слави України" (2010), а також у словнику "Українська мова: енциклопедія" (Київ: Українська енциклопедія, 2000) та багатьох інших енциклопедичних джерелах. Доробок науковця формально скромний, зважаючи що понад 15 монографій і понад 150 наукових розвідок опубліковані в основному в регіональних виданнях. Сам професор А. С. Зеленько визнає, що абсолютна більшість надрукованого підсвідомо чи й усвідомлено реалізувалася в аспекті формально-бюрократичної атестації викладача вишу, яка й надалі функціонує і в суверенній Україні на вимогу МОН.

Гуманітарне спрямування учня середньої школи Анатолія Зеленька визначилося у п'ятому класі, коли він прохворів майже всю першу чверть, віддаючи весь час читанню книжок за шкільною програмою і поза нею, і надолужив математичну лаку формально виставленою четвіркою в атестаті потенційного відмінника за сьомий клас замість трійки за п'ятий. Уже ставши викладачем вишу, кандидатом філологічних наук, доцентом, у дискусії з одним із колег-математиків про співвідношення соціальної значущості математика і гуманітарія у відповідь на оцінку гуманітарних наук як другорядних порівняно з точними Анатолій Степанович доводив, що будь-яким точним технічно реалізованим відкриттям передували мистецькі й казкові передбачення. До речі, автор констатує, що гуманітарна проблематика все частіше переплітається не лише з математикою, але й із комп'ютерологією. Водночас непокоїть сучасників низька обізнаність не тільки пересічних громадян, але й бага-

тьох журналістів, фахівців-філологів із досягненнями у природничих науках, математиці й комп'ютерології. (До речі, уже тепер, на підсумковому етапі своєї діяльності, професор дивується, що не лише студенти, але і якась частина викладачів вищого рангу механіко-математичного факультету столичного класичного університету з прохолодою сприймає доповідь на тему "Математика – це наука чи мистецтво?")

Зважаючи на специфіку викладача-науковця, спектр діяльності професора А. С. Зеленька досить широкий. Йдеться насамперед про захищені дисертації з діалектології української мови ("Лексика перехідних південночернігівських і деяких суміжних говорів" (1967), "Типологія структурно-семантичної побутово-виробничої лексики української мови (на діалектному матеріалі)" (1992)). Другу групу складають роботи, присвячені проблематиці соціолінгвістики, де йдеться про функціонування української мови у взаємодії з російською. Значним постає навчальний і науково-освітній ряд, підсумований виходом у столичному видавництві навчального посібника "Загальне мовознавство" (Київ: Знання, 2010).

Окремо слід назвати лексикографічний доробок, представлений кількома невеликими словниками та енциклопедіями, зокрема, професор А. С. Зеленько є співавтором "Короткого словника підприємця" (1998), укладачем "Української енциклопедії юного філолога (мовознавця)" (2000).

Взагалі ж, проблематика лексикографії і лексикології аналізується теоретично в роботах, де реалізується теорія загальної семасіології в аспекті когнітивної лінгвістики. Так, поява монографічного дослідження вченого "Основи лексикології (під кутом зору теорії лінгвістичного детермінізму)" (2003) стала можливою після виходу його роботи "Проблеми семасіології (від класичної описової через когнітивну до лінгвістичного детермінізму)" (2001). У першому розділі монографії А. С. Зеленько доводить, що саме принципи лінгвістичного детермінізму є методологічною основою структурно-семантичного дослідження мови, основою аналізу не лише лексичних, але й граматичних морфологічних та синтаксичних категорій. До того ж "лінгвістичний детермінізм як компонент наукової методології передбачає визначення ролі й місця мови у загальній теорії пізнання, у процесі складання образу, чи моделі світу" [1, с. 17]. Учений аналізує різні теорії походження людини та мови і приходять до висновку, що "визнання еволюційного розвитку природи й суспільства робить логічним визнання перетворення генетичного коду в мовний" [1, с. 46], також "логічним постає й ізоморфізм генетико-біологічного

й психолого-соціального мовного кодів, а значить і трансформування першого в другий" [1, с. 50].

На окрему увагу заслуговують численні розвідки професора, пов'язані з його спробою творчо реабілітувати автора лінгвістичної теорії "нового вчення", асоційованого з ненауково запереченням теоретиком мовознавства академіком АН СРСР М. Я. Марром, зокрема, "Спадщина світового значення: одна із жертв ідеологізації у колишньому радянському мовознавстві (До питання про нове прочитання спадщини М. Я. Марра)" (1996), "Палеосемасіологічний аналіз академіка М. Я. Марра і зіставна семасіологія" (2007), "Проблеми культурологічного синергетичного аспекту розгляду взаємозв'язку мови й свідомості (Ще раз до питання про загальнотеоретичну спадщину акад. М. Я. Марра)" (2007) [3]. Цілков усвідомлено дослідник фактично виконує заповідь одного зі своїх учителів, професора Запорізького державного педагогічного інституту (нині Запорізького державного університету) С. П. Самійленка, що захищав докторську дисертацію в університеті, де працював великий учений. Професор ще в радянські часи заявляв колегам (серед яких був і тодішній аспірант А. С. Зеленько) про нігілістичне, нетворче заперечення Марра й потребу його реабілітувати. На жаль, системно, по-науковому, на думку А. С. Зеленька, це не робиться, хоча в минулі роки професор Донецького національного університету М. О. Луценко, а зараз професор кафедри української мови КНУ імені Тараса Шевченка Ю. Я. Мосенкіс із кількома учнями докладають значні зусилля для реабілітації "нового вчення" М. Я. Марра.

Теоретичні положення когнітивного аналізу з питань семасіології висвітлені професором А. С. Зеленько у багатьох працях, зокрема й опублікованих ним останніми роками, коли він почав працювати в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя. Підсумком наукових досліджень, висвітлених у різних публікаціях, стала монографія "Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантика прагматики, парадигматики й синтагматики)" (Ніжин, 2016). Уявлення про концепцію лінгвістичного детермінізму як когнітивну методологію обґрунтування теорії семасіології дають дві публікації колишньої аспірантки професора К. В. Кіреєнко (2015) [7; 8].

Концептуальний аналіз як прикладна реалізація концепції вченого реалізувалася в десяти захищених дисертаціях його аспірантів на здобуття наукового ступеня кандидата / доктора філологічних наук.

На окрему увагу заслуговує міжпредметне дослідження професора А. С. Зеленька теорії семасіології в аспекті психологічного осмислення, яке дає можливість деталізувати низку проблем у курсі

загального мовознавства, зокрема питання про співвідношення мовної та психічної діяльності, а також доповнити проблематику парадигматизації загального мовознавства, визначаючи нове вчення М. Я. Марра як загальнонаукову парадигму, що певною мірою заповнювала лінгвістичну лакуну в радянському мовознавстві на етапі запізнитого утвердження структуралізму, функціоналізму та когнітивізму [9].

Також викладачами кафедри слов'янської філології, компаративістики та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, де працює і професор А. С. Зеленько, зроблена спроба психологічно осмислити теорію та практику перекладу і зокрема художнього перекладу [5; 6]

В аспекті констатованого заслуговує на увагу, хоча б штрих-пунктирно, аналіз монографії вченого, опублікованої у видавництві НДУ імені Миколи Гоголя, "Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантика прагматики, парадигматики й синтагматики)" (Ніжин, 2016). У книзі виділено дев'ять розділів із підрозділами. У першому, загальнотеоретичному, визначається предмет дослідження загального мовознавства та методологія семасіології від марксистсько-ленінського мовознавства до лінгвістичного детермінізму. У другому, значному за обсягом, аналізується категорія значення як предмет дослідження семасіології. Робиться те в аспекті різних лінгвістичних парадигм у вітчизняному мовознавстві. Характеризуються відповідно категорії концепту й мовної картини світу. Професор А. С. Зеленько питання про концепт розв'язує "шляхом розрізнення саме мовної моделі світу, що базується на конкретно-образному мисленні, й лінгвістичної моделі світу як галузевої частки-сектора наукової моделі світу, що базується на понятійному мисленні. Найперше, зазначається, що мовну модель світу слід ототожнювати з повсякденно-побутовою у вербалізованому варіанті, а концептуальну – з науковою" [3, с. 67]. Третій розділ присвячений аналізу аспектів дослідження значення у сучасному мовознавстві, зокрема виділеним ученим під кутом зору парадигмальності. Дослідник прийшов до висновку, що "повноцінно закономірності зміни категорії значення за допомогою дискретно виділених у значенні парадигмальних категорій (від семи до моделі світу) пізнаються у процесі розгляду їх у трьох аспектах: прагматичному, парадигматичному та синтагматичному" [3, с. 94]. При цьому підкреслюється, "що визнання ізоморфізму генного й мовного кодів дає підстави скористатися при поясненні еволюції мови принципом вертикального перенесення генів у вигляді вертикального перенесення інформації (значення, семантичних

множників і т. д.)" [3, с. 119]. "Вертикальне перенесення генів (інформації стосовно розвитку природи й суспільства та процесу пізнання) цілком узгоджується у філософії з принципами діалектичного матеріалізму (взаємозв'язку явищ переходу кількості у якість, закону заперечення заперечення), у психології – з інтеріоризацією та принципом вищих синтезів Л. С. Виготського, у мовознавстві – з трансформацією парадигматики у синтагматику" [3, с. 120].

Також у монографії робиться спроба звернутися до розгляду семасіології під кутом зору різних лінгвістичних парадигм, зокрема другої половини ХХ століття. Ученим виділяються "традиційна описова, компаративістична, структурна, математична, генеративна, функціональна, когнітивна лінгвістика" [3, с. 146].

Четвертий-сьомий розділи присвячені вивченню семасіології в компаративістиці, у новому вченні М. Я. Марра, у функціональній та когнітивній лінгвістиці. Ще раз вказуючи на доцільність багатьох положень нового вчення М. Я. Марра, професор А. С. Зеленько підкреслює, що "лінгвістична спадщина видатного мовознавця стала передумовою не лише модерного структуралізму, але й постмодерного когнітивізму" [3, с. 179]. Цікавими постають і зауваження вченого щодо багатьох наукових праць, присвячених концептуальному аналізу, що робиться, як правило, "на основі лексичного й фразеологічного рівнів мовної системи" [3, с. 211–217].

У восьмому розділі учений звертається до активно залучуваної синергетики й характеризує власну методологію синергетичного детермінізму, який "базується на диференціації структури свідомості на тричленне мислення, поки що чітко нечленований почуттєво-емоційний компонент та вольові акти, а також на врахуванні співвідношення ментального й почуттєвого компонентів чотирьох (вербалізованої повсякденно-побутової, міфологічно-релігійної, художньої й наукової) моделей світу, відповідно на визнанні категорії віри, яка зумовлюється безкінечністю Всесвіту, безкінечністю трансформації матерії, а значить неможливості врахувати всі чинники, що зумовлюють зміну матерії, її трансформування" [3, с. 220]. Дослідник приходить до висновку, що "синергетичний детермінізм – це методологічна основа комплексного вивчення мови й культури, мови й психіки, мови й свідомості, трактування мовно-мовленнєвої діяльності як частини психічної діяльності, оформленої й вираженої за закономірностями мови-мовлення" [3, с. 230].

У підсумковому, дев'ятому, розділі визначається співвідношення семасіології з лексикографією, зазначається, що саме лінгвістичний детермінізм є теоретичною основою укладання тлумачного словни-

ка [3, с. 270–285]. Також професор А. С. Зеленько коротко аналізує праці багатьох лінгвістів-когнітивістів і робить висновок, що "поставлена проблема значення у мові стала підставою для методологічного визначення тих, хто ознайомився із синергетичним детермінізмом" [3, с. 321].

Таким чином, найважливішою у науковому спадку А. С. Зеленька постає проблематика лексикології й семасіології. Звертає на себе увагу спроба професора уточнити парадигмальну класифікацію в теорії мовознавства, враховуючи все ще нехтуване нині нове вчення академіка М. Я. Марра. Учений доводить, що проблематика семасіології тісно пов'язана із загальномовознавчими проблемами, зокрема актуалізованим нині ізоморфізмом генного та мовного кодів.

Література

1. Зеленько А. С. Основи лексикології (під кутом зору теорії лінгвістичного детермінізму): монографічне дослідження. Луганськ: Альма-матер, 2003. 180 с.
2. Зеленько А. С. Прагматичний аспект дослідження значення на етапі когнітивної парадигми. *Література і культура Полісся. Серія "Філологічні науки"*. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2016. Вип. 84. С. 117–128.
3. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм (семантика прагматики, парадигматики й синтагматики): монографія. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2016. 355 с.
4. Зеленько А. С. Нове вчення М. Я. Марра, чаромуть П. Я. Лукашевича, абракадабра М. М. Рашкевича: монографія. Ніжин: НДУ ім. Миколи Гоголя, 2018. 92 с.
5. Зеленько А. С., Бондар Н. О. Психологолінгвістичне обґрунтування теорії і практики художнього перекладу. *Література і культура Полісся. Серія "Філологічні науки"*. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2018. Вип. 93. С. 208–220.
6. Зеленько А. С., Петрик О. М. Психологічне обґрунтування використання зіставного аналізу в теорії і практиці українсько-російського перекладу. *Література і культура Полісся. Серія "Філологічні науки"*. Ніжин: НДУ імені Миколи Гоголя, 2019. Вип. 95. С. 222–236.
7. Кірсенко К. В. Категорія концепту в науковій теорії професора А. С. Зеленька. *Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. Філологічні науки*. Ніжин, 2015. Кн. 3. С. 52–56.
8. Кірсенко К. В. Категорія картини світу в науковій концепції професора А. С. Зеленька. *Лінгвокогнітивні та соціологічні аспекти комунікації. Наукові записки Острозької академії. Серія філологічна*. Острог, 2015. Вип. 58. С. 36–39.
9. Клипа Н. І. Лінгвопсихологічна міжпредметність у визначенні проблематики мовної діяльності в курсі загального мовознавства. *Література та*

культура Полісся. Серія "Філологічні науки" № 12. Ніжин, 2019. Вип. 95. С. 124–132.

References

1. Zelenko, A. S. (2003) *Osnovy leksykologii (pid kutom zoru teorii linhvistychnoho determinizmu)* [Fundamentals of lexicology (from the perspective of the theory of linguistic determinism)]. Luhansk [in Ukrainian].
  2. Zelenko, A. S. (2016) *Prahmatychnyi aspekt doslidzhennia znachennia na etapi kohnityvnoi paradyhmy* [The pragmatic aspect of the study of meaning at the stage of the cognitive paradigm] *Literatura i kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*, 84. 117–128. [in Ukrainian].
  3. Zelenko, A. S. (2016) *Problemy semasiologii v aspekti evoliutsii linhvistychnykh paradyhm (semantyka prahmatyky, paradyhmatyky y syntahmatyky)* [Problems of semasiology in the aspect of linguistic paradigm evolution (semantics of pragmatics, paradigmatics and syntagmatics)]. Nizhyn [in Ukrainian].
  4. Zelenko, A. S. (2018) *Nove vchennia M. Ia. Marra, charomut P. Ia. Lukashevycha, abrakadabra M. M. Rashkevycha* [The new doctrine of M. Ya. Marra, marvel by P. Y. Lukashevich, Abracadabra by M. M. Rashkevich] Nizhyn [in Ukrainian].
  5. Zelenko, A. S., Bondar N. O. (2018) *Psykhoholohinhvistychnne obhruntuvannia teorii i praktyky khudozhnogo perekladu* [Psychological and linguistic substantiation of theory and practice of literary translation]. *Literatura i kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*, 93. 208–220 [in Ukrainian].
  6. Zelenko, A. S., Petryk, O. M. (2019) *Psykhoholohichne obhruntuvannia vykorystannia zistavnoho analizu v teorii i praktytsi ukrainsko-rosiiskoho perekladu* [The psychological rationale for using comparable analysis in the theory and practice of Ukrainian-Russian translation] *Literatura i kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*, 95. 222–236 [in Ukrainian].
  7. Kireienko, K. V. (2015) *Katehoriia kontseptu v naukovii teorii profesora A. S. Zelenka* [Concept category in scientific theory of Professor A. S. Zelenko] *Naukovi zapysky Nizhynskoho derzhavnogo universytetu imeni Mykoly Hoholia – Scientific notes of Nizhyn Gogol State University*, 3. 52–56 [in Ukrainian].
  8. Kireienko, K. V. (2015) *Katehoriia kartyny svitu v naukovii kontseptsii profesora A. S. Zelenka. Linhvokohnityvni ta sotsiologichni aspekty komunikatsii*. [Category of a world picture in the scientific concept of professor A. S. Zelenko. Linguistic cognitive and sociological aspects of communication] *Naukovi zapysky Ostrozkoj akademii – Scientific notes of Ostroh Academy*, 58. 36–39 [in Ukrainian].
  9. Klypa, N. I. (2019) *Linhvopsykhoholohichna mizhpredmetnist u vyznachenni problematyky movnoi dialnosti v kursy zahalnogo movoznavstva* [Linguistic and psychological interdisciplinarity in determining the problems of linguistic activity in the course of Linguistics] *Literatura i kultura Polissia – Literature and Culture of Polissia*, 95. 124–132 [in Ukrainian].
-

Klypa Nataliia

Candidate of Philology, Associate Professor, Slavic Philology, Comparative Studies and Translation Department, Nizhyn Mykola Gogol State University

Linguistic Heritage of Professor A. S. Zelen'ko (the 85th anniversary)

The article analyzes the heritage of Nizhyn Higher School's graduate and university teacher, Zelenko Anatolii Stepanovych.

The article gives a brief description of scientific heritage of A. Zelenko, Doctor of Philology, Professor, Honored Worker of Education of Ukraine, Academician of the Academy of Sciences of Higher School of Ukraine, Member of the International Academy of Pedagogical Education, Current Professor of the Department of Slavic Philology, Comparative Studies and Translation of Nizhyn Gogol State University.

It is noted that the the scientist's spectrum of interest is quite wide and includes dialectological studies presented by PhD and Doctoral theses; sociolinguistic studies, which are reflected in a number of publications; studies on problems of semasiology, reproduced in the monograph "General Linguistics". A special attention is paid to works the aim of which is to rehabilitate N. Y. Marr, a well-known academician of the USSR Academy of Sciences who was undeservedly neglected during Stalin cult.

The monograph "Problems of Semasiology in the Aspect of Linguistic Paradigm Evolution (semantics of pragmatics, paradigmatics and syntagmatics)" highlights the problems of semantics in terms of paradigmatic analysis in linguistics. It also analyzes syntagmatics in the language development as an analogue of the vertical gene transfer in genetics in terms of isomorphism of the gene and language code. The focus is on lexical and synergetic determinism as methodology studies of linguistic phenomena.

Key words: *heritage, linguistics, semasiology, paradigmatics, synergetics, determinism, cognitivism, new approach, conceptual aspect.*